

Szczecin, 12 lutego 2024 r.

dr hab. Anna Magdalena Kosińska, prof. US
Instytut Nauk Prawnych
Uniwersytet Szczeciński

RECENZJA

**rozprawy doktorskiej mgr Karoliny Prażmowskiej-Marcinkowskiej
pt. *Arctic Indigenous People's Cultural Rights and Climate Change*
Katowice 2023, ss. 324,
przygotowanej pod kierunkiem
prof. dr hab. Barbary Mikołajczyk**

1. Uwagi wstępne

Niniejszą recenzję rozprawy doktorskiej mgr Karoliny Prażmowskiej-Marcinkowskiej pt. „Arctic Indigenous Peoples' Cultural Rights and Climate Change” (Katowice 2023, ss. 324) przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Barbary Mikołajczyk przedkładam jako wykonanie dyspozycji Uchwały Nr 121/2023 Rady Naukowej Instytutu Nauk Prawnych Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach z dnia 24 października 2023 r. w sprawie wyznaczenia recenzentów w postępowaniu w sprawie nadania stopnia doktora w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauki prawne Pani mgr Karolinie Prażmowskiej-Marcinkowskiej.

2. Wybór tematu rozprawy i tematyka badawcza

Tematyka badawcza podjęta w recenzowanej rozprawie z całą pewnością zasługuje na to, by uczynić ją przedmiotem analizy prawniczej. Dzieje się tak co najmniej z trzech powodów.

Po pierwsze badania w obszarze zakresu gwarancji praw kulturalnych stanowią marginalną część szeroko rozumianego międzynarodowego prawa ochrony praw człowieka i tym samym są niezwykle cenne dla rozwoju doktryny i myśli prawniczej w tym obszarze.

Po drugie temat wybrany przez Doktorantkę jest niezwykle aktualny ze względu na toczące się współcześnie dyskusje nad zmianami klimatu i konsekwencjami, jakie te zmiany przyniosą w obszarze obrotu prawnego. Prawo do czystego środowiska naturalnego zostało rozpoznane w doktrynie praw człowieka jako prawo III generacji (prawo solidarnościowe). Autorka postawiła sobie jednak ambitne zadanie badawcze połączenia rozważań nad prawami kulturalnymi, rozumianymi przede wszystkim jako prawa II generacji, z prawami IV generacji, czyli prawami ludów tubylczych jako grupy narażonej na wykluczenie, dodatkowo przyjmując perspektywę ich analizy w kontekście zmian klimatycznych. Takie zagadnienie z jednej strony nie było całościowo analizowane w polskiej doktrynie prawa międzynarodowego, z drugiej zaś wybór obszaru badawczego jest dowodem na szerokie spojrzenie Autorki na prawa człowieka, które w swojej naturze są wzajemnie zależne, co zresztą znajduje odzwierciedlenie w tytule dysertacji.

Po trzecie wreszcie, potrzeba szczególnej ochrony i troski o ludy tubylcze wynika ze zobowiązań społeczności międzynarodowej do ich ochrony, co znajduje także odzwierciedlenie w normach prawnych międzynarodowego prawa kultury, kształtowanych przede wszystkim pod auspicjami UNESCO. Wyniki prowadzonych przez Autorkę pracy badań mogą mieć zatem praktyczne znaczenie dla działań podejmowanych na rzecz ochrony ludów tubylczych we współczesnym świecie.

Pewne, choć drobne, wątpliwości budzi w mojej ocenie temat rozprawy, który mógłby zostać doprecyzowany. Autorka w pracy analizuje wpływ zmian klimatycznych na możliwości realizacji szeroko rozumianego prawa do kultury przez tubylcze ludy arktyczne. W mojej ocenie temat lepiej brzmiałby i oddawał intencje badawcze, gdyby zamiast łącznika „and” użyć sformułowania „in the face of”, ponieważ to właśnie klimat jest w kontekście prowadzonych badań głównym determinantem określania zakresu możliwości realizacji praw kulturalnych.

3. Układ treści i systematyka rozprawy

Układ treści rozprawy koresponduje z obranym tytułem. Ujęty on został (poza wstępem, zakończeniem i bibliografią) w pięć rozdziałów zatytułowanych kolejno: Rozdział I: Indigenous Peoples of the Arctic region; Rozdział II: Cultural Rights - the Cinderella of Human Rights; Rozdział III: The impact of climate change on the cultural rights of the Arctic Indigenous Peoples; Rozdział IV: International climate change law - towards Indigenous Peoples' protection?; Rozdział V: Arctic Indigenous Peoples' Right to Remedy - the potential of international mechanisms. Taki schemat pracy wpisuje się w układ od ogółu do szczegółu, co pozwoliło Autorce na przeprowadzenie pogłębionej analizy prawnej.

Na aprobatę zasługuje rozpoczynanie każdego rozdziału uwagami wstępnymi, zaś kończenie ich wnioskami - pozwala to na prześledzenie i zapoznanie się z efektami analizy badawczej prowadzonej przez Doktorantkę na każdym etapie rozprawy.

Metodologicznie poprawne, i jednocześnie wpływające na klarowność wyводу, jest przyjęcie układu pracy, w którym na początku znalazły się rozważania definicyjne i teoretyczno-prawne - pierwszy rozdział poświęcony został charakterystyce arktycznych ludów tubylczych, zaś drugi analizie praw kulturalnych i gwarancji ich ochrony. Dopiero w rozdziałach trzecim, czwartym i piątym Autorka przeprowadza pogłębioną analizę prawną, celem weryfikacji celu badawczego. Układ pracy odzwierciedla moje wątpliwości co do tytułu - wydaje się, że głównym przedmiotem badań są prawa kulturalne ludów arktycznych, zaś zmiana klimatu pozostaje pewną zmienną, o niezwykle istotnym znaczeniu, wpływającą na zakres gwarancji. Być może moje uwagi odnośnie tytułu wynikają z faktu odmienności języka prawniczego angielskiego i polskiego, nie wpływają one jednak w żaden sposób na ocenę zawartości merytorycznej pracy.

Kolejna moja marginalna uwaga dotyczy sformułowania tytułu rozdziału drugiego - wydaje się, że słuszniej byłoby postawić znak zapytania po tytule rozdziału, tym bardziej, że Autorka w konkluzjach dochodzi do wniosku, że jednak prawa kulturalne nie są Kopciuszkiem praw człowieka (Cinderella of human rights - pkt 2, s. 282).

Podsumowując, układ pracy oceniam jako szczególnie klarowny i spójny.

4. Cele, teza, pytania oraz metody badawcze rozprawy

Cel pracy, pytania badawcze oraz hipoteza badawcza zostały określone we wstępie dysertacji. Autorka postawiła dla celów badań hipotezę główną oraz hipotezy pomocnicze. Zgodnie z główną hipotezą badawczą Autorka pragnęła zbadać, czy istnieje luka w prawie międzynarodowym, w wyniku której obecne mechanizmy nie zapewniają możliwości skutecznego zadośćuczynienia rdzennej ludności Arktyki w przypadku naruszenia jej praw kulturalnych wynikających z pogorszenia się sytuacji materialnej ludności na skutek zmian klimatycznych. W dalszej części wstępu Autorka przedstawiła cztery pomocnicze hipotezy, zgodnie z którymi:

- Poszanowanie praw kulturalnych ma kluczowe znaczenie dla przetrwania ludności tubylczej;
- Zmiana klimatu poważnie utrudnia korzystanie z praw kulturalnych rdzennej ludności Arktyki;
- Międzynarodowe prawo dotyczące zmian klimatycznych nie zapewnia w zasadzie środków pozwalających na pociągnięcie Państw do odpowiedzialności za zmiany klimatyczne;
- Podejście do zmian klimatycznych oparte na prawach człowieka może pomóc w pociągnięciu państw do odpowiedzialności za zmiany klimatyczne za pośrednictwem sądów zajmujących się prawami człowieka i organów quasi-sądowych.

Nie ulega wątpliwości, że zarówno hipoteza główna, jak też hipotezy pomocnicze zostały bardzo celnie sformułowane.

We wstępie Doktorantka postawiła również siedem pytań badawczych, których nie będę w całości przytaczać w recenzji, odnosząc się jedynie do wybranych. Dwa pierwsze pytania dotyczą ludów tubylczych, dwa kolejne praw kulturalnych, natomiast dla weryfikacji hipotezy badawczej kluczowe znaczenie mają pytania piąte: „W jaki sposób antropogeniczna zmiana klimatu wpływa na prawa kulturalne rdzennej ludności regionu Arktyki?” oraz szóste: „Czy ludność tubylcza może pociągnąć państwa do odpowiedzialności za bieżący wkład w zmianę klimatu poprzez międzynarodowe prawo dotyczące zmian klimatycznych?”.

Metodologia została dobrana prawidłowo. W pracy wykorzystano metodę historycznoprawną, dogmatyczną i prawno-porównawczą. Autorka poszerzyła zawartą we wstępie charakterystykę metodologii i odniosła się do kwestii, jakie metody zostały zastosowane przy badaniu jakich źródeł. Zabieg ten należy ocenić pozytywnie.

5. Merytoryczna ocena rozprawy doktorskiej

Pod względem merytorycznym praca zasługuje na ocenę pozytywną, a nawet wyróżniającą. Autorka wykazuje się bardzo dobrą znajomością źródeł i literatury, prowadzi wywód naukowy w sposób dojrzały i odważnie formułuje własne wnioski. W związku z tym, że część uwag dotyczących poszczególnych rozdziałów zawarta została w poprzedniej części recenzji, nie będę referowała treści poszczególnych części rozprawy, ograniczając się jedynie do uwag szczegółowych.

Autorka wybierając temat rozprawy, skupiła się na zjawisku niezwykle ważnym i aktualnym, a mianowicie ochronie tożsamości kulturowej i prawa do życia w tradycyjnym społeczeństwie przez ludy tubylcze. Najczęściej zagadnienia te na polu prawnym poruszane są w kontekście rdzennych ludów obu Ameryk i Australii – tym też cenniejsze jest przyjęcie przez Autorkę innej optyki.

Doktorantka szeroko zdefiniowała w pracy prawa kulturalne, podkreślając dla ich realizacji ważkość transmisji tradycji i zwyczajów. Zdając sobie sprawę, że realizacja praw kulturalnych będzie mieć inny charakter niż np. w społeczeństwach państw rozwiniętych Europy Zachodniej, Badaczka przyjmuje właściwą optykę, uznając, że wykonywanie praw kulturalnych w przypadku ludów tubylczych posiada inny, szerszy kontekst i w zasadzie obejmuje życie w tradycyjnym społeczeństwie w każdym jego wymiarze. Konfrontując potrzebę realizacji praw kulturalnych z konsekwencjami zmiany klimatu, Autorka dochodzi do ciekawych wniosków badawczych, o czym poniżej.

Wnioski końcowe pracy zostały zaprezentowane w punktach, które stanowią niejako, przynajmniej takie jest moje wrażenie, konkluzje poszczególnych rozdziałów. W mojej ocenie klarowniejsze i sensowniejsze byłoby odniesienie się w pięciu punktach do hipotezy głównej i czterech hipotez pomocniczych – wówczas wyraźniej byłoby widać, czy hipotezy stawiane były słuszne i jakie są ogólne wnioski z pracy.

We wstępie do pracy znalazło się ciekawe sformułowanie, dotyczące istnienia modelu ochrony prawnej Ludów Tubylczych (model of legal protection of Indigenous Peoples in

the context of environmental degradation, s. 5). Do tej kwestii Autorka nie odnosi się już w uwagach końcowych, a szkoda, bo propozycja modelowej ochrony mogłaby stanowić podstawę wniosków de lege ferenda.

Analiza poszczególnych regulacji dotyczących praw kulturalnych prowadzi do wniosku, że nie stanowią one „marginalnych” praw człowieka („Cinderella of human rights”). Słusznie Doktorantka zauważa, że prawa kulturalne tworzą katalog otwarty (pkt 3 wniosków końcowych), ale w mojej ocenie wartością dodaną byłoby uwypuklenie tego aspektu badawczego.

Odnośnie praktycznych aspektów ochrony praw kulturalnych ludów tubylczych Doktorantka celnie podkreśliła istnienie silnej korelacji poszczególnych praw („interrelation” – swoista ochrona łańcuchowa). Warto byłoby w tym miejscu zapytać Autorkę, czy postuluje szczególną ochronę praw kulturalnych ludów tubylczych jako praw człowieka IV generacji.

Pkt 5 wniosków końcowych Autorka kończy sformułowaniem: „Although most human rights are affected by climate change, cultural rights are particularly affected as they risk being wiped out”. W mojej ocenie prawa te nie zostaną wymazane (wyeliminowane z obrotu prawnego), ale niemożliwa będzie ich realizacja przez brak dotychczasowego przedmiotu ochrony. Prawa te będą mogły być jednak realizowane inaczej, w oparciu o dostępne zasoby kultury materialnej i niematerialnej. Problem ten powiązany jest ze zjawiskiem wymierania kultur i przekształcania się ich w cywilizacje, jak słusznie podkreślał Oswald Spengler (Marzęcki J., Przedmowa [w:] O. Spengler, Zmierzch Zachodu, przeł. J. Marzęcki, Warszawa 2001). W związku z tym w mojej ocenie prawa te powinny być silnie powiązane z międzynarodowym prawem kultury, jako jego część, zaś w konsekwencji społeczność międzynarodowa powinna podjąć konieczne działania ochronne w ramach dostępnych instrumentów prawnych.

Odnośnie wniosków końcowych sformułowanych w pkt 8, uważam, że mogłyby być one bardziej szczegółowe. Kluczowe są natomiast wnioski zawarte w pkt 9–11. Szczególnie ważne jest wyartykułowanie przez Autorkę zagwarantowania ludom tubylczym restytucji i reparacji w przypadku np. braku dostępu do własnego terytorium.

Należy jeszcze raz podkreślić, że Autorka odważnie formułuje wnioski badawcze i nie boi się prezentować własnych poglądów – jak np. w kwestii ewentualnego przyjęcia Konwencji o Prawach Ludów Tubylczych (pkt 14). Przeprowadzona analiza prawna jest poprawna, ciekawa i zasługuje na uznanie. Zwłaszcza, że Doktorantka podjęła się

zagadnienia nowego i wymagającego solidnej kwerendy naukowej. Głęboko wierzę, że opublikowane przez Doktorantkę wyniki badań staną się ważnym głosem doktryny w obszarze ochrony praw kulturalnych.

6. Dobór i wykorzystanie materiałów źródłowych i literatury oraz formalna strona rozprawy

Bibliografia zajmuje w tekście rozprawy 34 strony. Nie poddaję krytyce sposobu podziału wykorzystanych źródeł prawa – jest on poprawny. Natomiast w mojej ocenie w pracy z zakresu nauk prawnych najpierw powinny być wykazane źródła prawa, potem zaś literatura. Ponadto, jeśli praca będzie przygotowywana do publikacji w wydawnictwie, postulowałabym dodanie przy wyrokach ETPCz nr ECLI.

Jeśli chodzi o dobór i wykorzystanie literatury w języku polskim i angielskim, to Doktorantka wykorzystwała obszerną literaturę przedmiotu, co stanowi efekt solidnej kwerendy i wartość dodaną pracy. Warto również odnotować, że większość literatury cytowanej w pracy to opracowania anglojęzyczne, co tylko utwierdza w przekonaniu, że praca stanowić będzie ważny głos zarówno dla polskiej doktryny praw człowieka, jak również ma szansę zaistnieć w dyskursie europejskim i światowym.

Prawniczy język rozprawy jest bardzo poprawny i klarowny, co ułatwia lekturę pracy. Zdarzają się oczywiście pewne wpadki stylistyczne, co nie wpływa jednak na ogólną ocenę językową i formalną pracy (przykładowo: na s. 8 koniec pierwszego akapitu Autorka w jednym zdaniu zawiera wyrazy „to include” i „including”, co stanowi niepotrzebne powtórzenie). W pracy zdarzają się również różne kolory czcionki (czarna i szara – np. przypis 93).

Tekst przed złożeniem rozprawy do recenzji został w mojej poddany należytej korekcie językowej. Tekst został podzielony na akapity, jednak zdarzają się akapity zbyt krótkie – jak np. na stronie 6 we wstępie czy na stronie 12 (The last part of the Chapter...) – akapit powinien być jednostką redakcyjną, która służy rozwinięciu pewnej myśli, a niemożliwe jest to w mojej ocenie w jednym zdaniu.

Technika redagowania przypisów jest poprawna, ale zdarzają się również pewne błędy, które należy wyeliminować, jeśli Doktorantka będzie chciała opublikować pracę. Głównym mankamentem jest sposób cytowania w przypisach artykułów w czasopismach – Autorka raz stosuje cudzysłów przy nazwie czasopisma (np. przypis 29, 47), a za chwilę już nie (np. przypis 30, 33, 43). Zdarzają się również przypisy nie

zakończone kropką (np. przypis 115, 143, 264) czy nie zawierające strony przytaczanej publikacji (np. przypis 258, 944).

7. Końcowa ocena rozprawy

Wskazane w recenzji drobne uchybienia nie zmieniają ogólnie pozytywnej oceny rozprawy doktorskiej Pani mgr Karoliny Prażmowskiej-Marcinkowskiej pt. „Arctic Indigenous Peoples’ Cultural Rights and Climate Change”. Rozprawa ta stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego oraz wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Kandydatki w dyscyplinie naukowej (nauki prawne), a także umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

W związku z tym stwierdzam, że spełnia ona wymogi rozprawy doktorskiej określone w art. 187 ustawy prawo o szkolnictwie wyższym z dnia 20 lipca 2018 r. (Dz. U. z 2023 poz. 742 t.j.) i może stanowić podstawę ubiegania się przez Panią mgr Karolinę Prażmowską-Marcinkowską o nadanie stopnia naukowego doktora.

Jednocześnie, na podstawie Zarządzenia Rektora Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach z dnia 28 października 2021 r. w sprawie określenia warunków uznania rozprawy doktorskiej za wyróżniającą, wnioskuję o wyróżnienie zrecenzowanej przeze mnie dysertacji Pani mgr Karoliny Prażmowskiej-Marcinkowskiej w związku ze spełnieniem kryteriów otrzymania wyróżnienia zgodnie z §1 ust. 3 pkt 1 powyższego Zarządzenia.

Anne Kowalska